

CULTUL DIOSCURILOR ȘI TRIBURILE TOMITANE

În lumina unui monument de curînd publicat

Între piesele deja celebrului tezaur de sculpturi, descoperit la Tomis în anul 1962, se află și un fragment — aproximativ jumătate — dintr-un grup statuar de marmură gălbuie, reprezentînd, destul de stîngaci, pe un soclu, un tînăr cu un cal de căpăstru, iar pe latura din față a soclului avînd o inscripție greacă, de asemenea fragmentară¹. Cal și călăreț sînt vătămăți în proporții deosebite. De reținut, în special, lipsa la cal a piciorului stîng dinainte, desigur reprezentat ridicat în sus, și a cozii, iar la călăreț a mîinii stîngi, în care cu siguranță ținea o lance, și a vîrfului piciorului, de asemenea stîng. În sfîrșit, de remarcat că, reprezentat gol, călărețul are totuși pe cap o bonetă ; pe umeri, prinsă în față, o chlamidă, iar în picioare un fel de „cizme” scurte (embades).

Ne aflăm — după cum se vede — în fața uneia din reprezentările cunoscute ale cuplului Dioscurilor (inscripția dedicatorie care o însoțește nu lasă — dacă mai era nevoie — nici o îndoială în această privință), din care ni s-a păstrat însă numai unul (cel din stînga, cu calul respectiv) și partea corespunzătoare din inscripție (fig. 1).

Monumentul a fost publicat, împreună cu celelalte, în cunoscuta lucrare colectivă (V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu), *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*², în speță de V. Barbu³, cu fotografiile și un scurt comentariu, în care însă, nu s-a spus, nici pe departe, tot ceea ce se putea spune despre un document, ne grăbim să afirmăm, atît de important, prin informațiile noi pe care le aduce. De aceea o reluare a lui în discuție o găsim nu lipsită de interes, ca să nu spunem necesară. În ceea ce ne privește, nu ne vom ocupa atît de reprezentarea plastică și de valoarea ei artistică, de altfel mediocră, cît mai ales de semnificația sa, în lumina inscripției care o însoțește. De aceea vom începe considerațiile noastre

¹ Dimensiunile, în starea actuală de conservare : înălțimea 0,520 m, lățimea (lungimea) 0,107 m, grosimea (adîncimea) 0,350 m. Înălțimea literelor, destul de neglijat și superficial gravate, 0,011 m.

² Editura științifică, București, 1963.

³ *Op. cit.*, p. 90—93.



Fig. 1

cu câteva observații asupra textului acestei inscripții, după părerea noastră incomplet citită și înțeleasă de editor, pentru care ea ar suna astfel :

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας....]
 ΛΗ Βορέων ANT [.....]
 ΟΣ 'Ασκληπίω [.....]

Trecînd peste câteva inadvertențe, ca, de pildă, observația că „'Ασκληπίω din rîndul 3 poate fi cognomenul, iar ΟΣ dinaintea lui 'Ασκληπίω poate reprezenta sfîrșitul numelui gentilic al acestuia”¹⁴ — ceea ce nu se potrivește de loc cu onomastica pur greacă din inscripție — lectura poate fi acceptată, cu observația totuși că ea poate fi îmbunătățită și, mai ales, completată, făcînd de-abia în felul acesta posibilă — așa cum vom vedea — deplina sa valorificare.

Într-adevăr, o mai atentă examinare a pietrei și a textului, în comparație cu alte documente asemănătoare chiar de la Tomis⁵, ne arată clar că, în r. 1—2, este de citit φυλη (deocamdată fără o determinare cazuală) Βορέων ἀνέ[θηκεν]. De aici încolo, totul ni se pare destul de simplu, se înțelege cu inevitabilele aproximații de amănunt, dar nu de sens general, și că deci, ținînd seama și de întinderea aproximativă a pietrei în starea sa originară, se poate citi cu destulă siguranță :

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας τῆς πόλεως τῆ φυ-
 λῆ Βορέων ἀνέ[θηκεν
 .. ος 'Ασκληπιῶδ[ώρου

Această lectură necesită doar câteva observații. Prima privește completarea τῆς πόλεως, foarte probabilă⁶, deși nu numai decît obligatorie, iar alta nu avem la îndemină. A doua se referă la τῆ φυλῆ, din r. 1—2, socotit de noi la dativ, lectură reclamată de context, potrivit căruia dedicantul, la nominativ, este o persoană, și anume. . . ΟΣ, fiul lui Asclepiodoros, ceea ce ne obligă a admite că, în acest caz, tribul nu poate fi decît beneficiarul, dacă ne putem exprima astfel, al dedicației. Avem, cu alte cuvinte, aceeași situație ca în inscripția, tot tomitană, menționată mai sus⁷, publicată de Vasile Pârvan⁸, dar înțeleasă corect, din acest punct de vedere, abia de Louis Robert⁹, care a citit, în locul respectiv, după punct sau punct și virgulă (lipsă la Pârvan), φυλῆ (în dativ) 'Οπλείτων, iar nu, ca învățatul român, φυλή (nominativ) 'Οπλείτων, subiectul fiind, și aci, tot o persoană, 'Απατούριος Εὐελπίστου τοῦ Ποσειδωνίου¹⁰.

⁴ *Op. cit.*, p. 93, cu trimitere pentru nume la W. Pape, G. E. Benseler, ed. a III-a 1884, p. 159, s.v. 'Ασκληπίων și la SEG³, 711, B 20 (din Athena).

⁵ Cf., în special, Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 62—63, III, 1=Vasile Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 273 și urm.

⁶ Cf., *exempli gratia*, OGIS, II, 762, r. 13: παρ(λα) βῶν τε τῶν κτίστα τᾶς πόλιος ἀμῶν 'Απόλλωνος.

⁷ N. 5.

⁸ V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 273 și urm.

⁹ L. Robert, în *RA*, 1933, p. 143. Cf și Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 62 sq. = *Studii Clasice*, III, 1961, p. 186.

¹⁰ Sau ἀνέ[στῆσεν], ca în de mai multe ori citata inscripție în cinstea lui Apatourios, fiul lui Euelpistos.

Oarecare dificultăți pare a ridica lectura ἀνέ[θηκεν] și Ἀσκληπιωδώρα, în primul caz, din cauza stării de conservare a literii de după ἀν, ceea ce l-a făcut pe editor să citească ANT, în al doilea pentru forma incorectă Ἀσκληπιωδώρα, cu ω, în loc de Ἀσκληπιοδώρα, cu ο. Am adoptat totuși aceste lecturi, prima reclamată, ni se pare, în mod necesar de context, a doua de prezența clară pe piatră, după Ἀσκληπιω, a jumătății din stînga, a unui Δ¹¹.

În sfîrșit, deși ne-am abținut de a o trece în text, este foarte probabil ca, după numele dedicantului, să mai fi urmat ceva, poate motivul dedicației, ca, de pildă, în aceeași dedicație a lui Apatourios, fiul lui Euelpistos (ὑπὲρ δισφυλαρχίας), poate o arătare a calității sale, ca de pildă, în aceeași inscripție (ὁ προστάτης καὶ δισφύλαρχος καὶ φιλότιμος καὶ ἐπιμεληθεὶς τοῦ οἴκου¹²).

De-abia acum, adică odată restabilită, fie și cu unele rezerve de amănunt, adevărata ținută a textului, se poate scoate în evidență importanța excepțională a monumentului, de care ne ocupăm, abia schițată, și numai dintr-un anumit punct de vedere, în nota din lucrarea colectivă amintită.

Prima problemă, care se cere a fi tratată mult mai amplu decît a făcut-o editorul, este fără îndoială, aceea a noilor informații aduse de acest excepțional document în legătură cu cultul Dioscurilor la Tomis. Nu este, se înțelege vorba de a repeta lucrurile cunoscute din lucrările mai generale¹³ sau mai speciale, între acestea din urmă mai ales ale lui B. Pick¹⁴ și K. Regling¹⁵, continuate și dezvoltate de R. Netzhammer¹⁶ și, mai recent, de J. Babelon¹⁷. O încadrare totuși, mai ales a tipului plastic, în seria, foarte bogată și variată la Tomis, de astfel de reprezentări, numismatice¹⁸, sculpturale¹⁹ și chiar arhitectonice²⁰, apoi a textului epigrafic, ambele de natură a sublinia, încă odată, fie și sumar, locul eminent ocupat de Dioscuri în pantheonul tomitan, ni se pare absolut necesară.

Începem cu o observație de amănunt, în legătură cu grupul plastic nou descoperit la Tomis, de natură a ajuta încadrarea la care ne refeream mai sus. Este vorba de forma originară a reprezentării călărețului, căruia, în starea actuală de conservare — așa cum notam mai sus — îi lipsește mîna stîngă, fapt subliniat, de altfel, și de editor. Ceea ce a scăpat însă

¹¹ Cf. Pape-Benseler, *op. cit.*, p. 159 (care nu dă, totuși, nici un caz cu ω).

¹² Iorgu Stoian, *Tomitana*, loc. cit.

¹³ Cf. *RE*, V, 1905, col. 1087—1123, s.v. *Dioskuren* (Bethe), *DA*, II, 1892, p. 249—266 (M. Albert). Cf. și R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 228, 229, 233—234.

¹⁴ B. Pick, în *JDI*, 1898, p. 164, n. 95.

¹⁵ B. Pick—K. Regling, *Die antiken Münzen*, II, p. 602, 604—605, 609, 626—627.

¹⁶ R. Netzhammer, *Dioscurii la Tomis*, în *BSNR*, X, 1913, p. 31—34; idem, *Stadt-wappen auf Münzen pontischer Städte*, Vortrag beim VIII. Internationalen Kongreß für Geschichtswissenschaft gehalten in Zürich am 29. August 1938. Zug.

¹⁷ J. Babelon, *Les dioscures à Tomis*, în *Melanges Gh. Picard*, I, în *RA*, 1949, p. 24—33.

¹⁸ Cf. R. Pick—K. Regling, *op. cit.*, p. 602, 604—605, 609, 626—627.

¹⁹ Cf. D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, p. 135—147, cu fig. 76 (de altfel, foarte ștearsă).

²⁰ A se vedea mai jos. Cf., în general pentru reprezentările plastice și *RE*, V, 1905, col. 1122—1123 (C. *Die Dioskuren in der Kunst*).

atenției acestuia sau poate a socotit că nu merită a fi reținut este că, foarte probabil, în această mină, călărețul ținea o lance, tip copios reprezentat, nu numai pe monede, ci — fapt demn de remarcat — și pe unele monumente arhitectonice.

Pe monede, tipul apare ca o „reprezentare nouă” sub Antoninus Pius și Marcus Aurelius, o dată și sub Septimius Severus²¹. Reprezentați, foarte adesea, goi, dar și cu mantalele pe umeri, Dioscurii de pe monedele amintite țin cu dreapta (respectiv cu stînga) de frîu caili care au un picior din față ridicat în sus, iar în stînga (dreapta) o lance²² (fig. 2). Adică exact ca în reprezentarea noastră, ceea ce este, fără îndoială o prețioasă indicație cronologică, pentru aceasta din urmă, întărită, de altfel și de caracterul scrierii din inscripție²³, care ne duce pe la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea e. n.

Cît privește monumentele arhitectonice, la care ne referem, este vorba de trei interesante reliefuri, reprezentînd separat pe cîte o coloană (fig. 3—6) și pe o jumătate de arcadă (fig. 7) pe Dioscuri, publicate, mai întîi de Gr. Tocilescu²⁴, apoi, cu desen și un amplu comentariu de R. Netzhammer²⁵, după care ele ar putea proveni de la un templu al celor doi gemeni, poate acela reprezentat pe o monedă din vremea lui Domițian (fig. 8)²⁶. Ceea ce — ne comunică, însă Gabriela Bordenache — este foarte puțin probabil, dat fiind că cel puțin coloanele fac parte dintr-o serie de mai multe astfel de piese arhitectonice, de proveniență tomitană, și nu pe toate sînt reprezentați Dioscuri (pe alte două, de pildă, sînt înfățișate muncile lui Heracles : fig. 9). Ca atare — după părerea amintitei cercetătoare — este mult mai îndreptățită ipoteza că ne aflăm în fața unui portic, decorat cu cele mai de seamă divinități ale pantheonului tomitan. Aceasta, firește, nu exclude prezența, la Tomis, a unui templu al Dioscurilor, la care se referă moneda amintită, chiar dacă el n-a fost descoperit încă.

Pină acum, totuși, nimic cu deosebire nou sau, cel mult, o atestare în plus, într-o reprezentare plastică a Dioscurilor, a unui tip destul de răspîndit la Tomis, ca și în alte părți.

Nu același lucru se poate spune însă și despre ipostaza, în care sînt, de data aceasta, cinstiți, sub această înfățișare plastică, oarecum banală, Dioscurii tomitani. Ne referim, așa cum este ușor de bănuț, la epitetul



Fig. 2

²¹ R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 35.

²² B. Pick—K. Regling, *op. cit.*, nr. 2668 (cu pl. XVII/28 = la noi fig. 2), 2669, 2775.

²³ După editor, prima jumătate a secolului al III-lea.

²⁴ *Catalogul Muzeului Național de Antichități*, București, 1906, nr. 219, 220 și 154.

²⁵ *Op. cit.*, p. 34; *Stadtwappen...*, p. 9—10.

²⁶ B. Pick—K. Regling, *op. cit.*, p. 679, nr. 2595.

de κτίσται dat Dioscurilor ²⁷, în inscripția greacă de care ne-am ocupat mai sus, atestat ca atare, după știința noastră, acum pentru prima dată, și nu numai la Tomis ²⁸, unde acest epitet era rezervat, pe monede ²⁹ și, odată, epigrafic ³⁰, numai legendarului Tomos. Este, desigur, o dovadă în

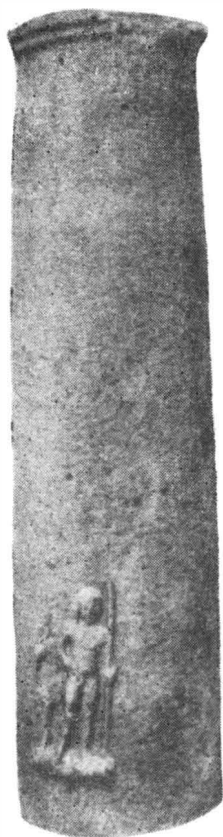


Fig. 3



Fig. 4

plus a cinstirii deosebite de care se bucurau, într-o cetate comercială ca Tomis, zeii protectori ai navigației ³¹, cum erau Dioscurii, ceea ce și explică,

²⁷ De reținut, în această epocă tirzic, forma Διόσκουροι (cf. și AEM, XIV, 1891, p. 22—26, nr. 50) față de forma din texte Διόσκουροι (Cf. DA, II, 1892, p. 249).

²⁸ Cf. RE, XI, 1922, col. 2083—2087, s.v. *ktistes* (Prehn), și RE, V, 1905, col. 1087—1123, s.v. *Dioskuren* (Bethe), în special col. 1107 (11. *Beinamen der Dioskuren*).

²⁹ Cf. B. Pick—K. Regling, *op. cit.*, p. 613 (Ktites sau ἕρωας), cu trimitere la B. Pick, ZfN, 23, 58 și JDI, 13, 164, nr. 93.

³⁰ Christ, *Sitzungsberichte de Münch. Akad.*, 1875, 1, 85, 11: ἄστυ περικλήστον ἐμμελίου Ἴόμ[οιο].

³¹ Cf., între altele, DA, II, 1892, p. 257; RE, V, 1905, col. 1096—1097; R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 29—30; V. Pârvan, *Histria IV*, p. 15 și urm.

așa cum sugera deja B. Pick ³² și a demonstrat R. Netzhammer ³³, adoptarea reprezentării lor ca emblemă a orașului (παράσημον τῆς πόλεως).

Vorbind despre „Răspîndirea atît de mare a cultului Dioscurilor în Dobrogea”, editorul monumentului ce ne reține atenția face observația că

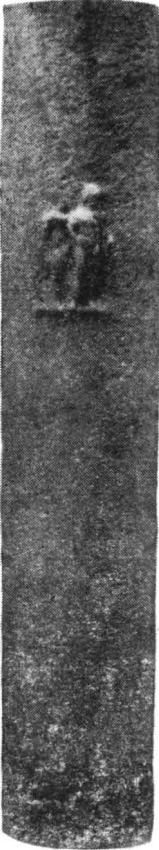


Fig. 5

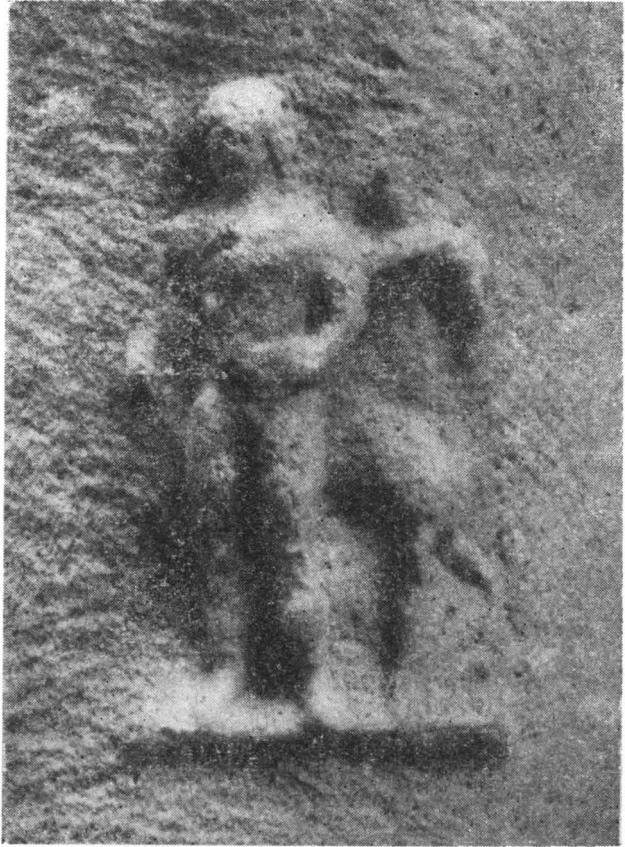


Fig. 6

acest fapt „poate fi explicat prin asimilarea care se produce între ei și divinitățile locale, reprezentate sub forma cavalerilor Danubieni, precum și prin sincretismul lor cu Marii zei din Samotracia”. Ceea ce numai în parte și, în nici un caz, astfel formulat este adevărat. Căci, dacă sincretismul Dio-

³² B. Pick, în *JDI*, 1893, p. 164, nr. 95. Cf. Pick – Regling, *op. cit.*, p. 602 (cu numeroase referințe) și K. Regling, în *ZfN*, XXV, 41, n. 2.

³³ R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 29 și urm. = *Stadtwappen...*, p. 8.



Fig. 7

scurilor cu Cabirii³⁴, enigmaticii zei din Samothrake, atestați, chiar ca atare, la Tomis³⁵, este un fapt îndeobște cunoscut și admis, nu același lucru se poate spune de caracterul lor local, fie că admitem originea feniciană a lor, fie că admitem că este vorba de traducerea unei realități grecești printr-un nume fenician³⁶. De asemenea, ni se pare cel puțin îndoielnică „asimilarea” Dioscurilor cu cavalerii Danubieni, originari, după opinia cea mai răspândită, din Dacia și numai extinși, într-o formă mai redusă, și în Dobrogea. Iar dacă totuși este vorba de o „asimilare” cu o divinitate locală, trebuie să ne gândim, mai de grabă, la atît de cunoscutul, chiar în aria Thracilor de Nord (Geții), cavaler thrac³⁷, atît de răspîndit în toată Dobrogea³⁸ și, se înțelege, dacă nu chiar mai mult ca oriunde și încă cu epitete foarte variate, și la Tomis³⁹.

O dovadă în plus, în acest sens, o constituie un monument epigrafic, a cărui „biografie” — dacă ne putem exprima astfel — este destul de curioasă. Este vorba de o stelă votivă de marmoră (fig. 10), cu două registre. În registrul superior, în baso-relief, cunoscuta scenă a cavalerului thrac, cu pelerina fluturînd pe umeri, călare spre dreapta către un altar, cu pomul și șarpele. Pe altar, reprezentat un animal, iar lîngă el un personaj, cu o mîină pe altar. În registrul inferior, abia schițată, în ușor relief, o corabie cu un catarg și cu două personaje în poziție de adorare, deasupra și de o parte și de alta a căreia este gravată, de asemenea destul de superficial, o inscripție votivă greacă⁴⁰.

Descoperită, nu se știe precis unde, dar cu siguranță la Constanța, ea a fost publicată, pentru prima oară, în 1882, de către Gr. Tocilescu⁴¹, dar cu o lectură defectuoasă a r. l, unde el citea: Εὐχὴν Ἡρωὶ Μ[ενε]μάχῳ. Revenind însă, în 1902, asupra acestui important document, Tocilescu citește, de data aceasta corect: ΗΡΩΙ ΜΑΝΙΜΑΖΩΙ Ἡρωὶ Μανιμάζῳ, adăugînd: „un epitet ce pare a fi local și identic cu cel constat



Fig. 8

³⁴ DA, II, 1892, p. 257; B. Pick — K. Regling, *op. cit.*, p. 626; RE, V, 1905, col. 1097—1098 (8. Vermischung der Dioskuren mit fremden Gottheiten); RE, X, 1917, col. 1399—1450, s.v. Kabeiros, (Κάβειρος) Kabeiroi (Kern), în special col. 1414, Cf. și V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 276 și urm.; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 228; *Istoria României*, I, p. 205 (D. M. Pippi-ți).

³⁵ Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 75 și urm.

³⁶ L. Gernet — A. Boulanger, *Le génie grec dans la religion*, Paris, 1932, p. 10.

³⁷ Cf. G. Kazarow, în RE, V, 1905, col. 1107; idem, în *Izvestiia-Société*, 1912, p. 125 și urm. și, mai ales, idem, în RE, A, VI, 1937, col. 482, completare la RE, Supplb, III, 1918, (Heros: Thrakischer Reiter), col. 1141—1143, unde această inscripție nu era citată; idem, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapesta, 1938.

³⁸ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 238 și urm.

³⁹ D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 82 și urm. cf. G. Kazarow, în RE, Supplb, III, 1918, col. 1132—1148, s.v. *Thrakischer Reiter-Epitete* col. 1141—1143.

⁴⁰ MNA, inv. L, nr. 595.

⁴¹ AEM, VI, 1882, 18, nr. 38.

pe o monedă a oraşului Odessos (Neue Jahrbücher f. cl. Phil., Suppl. 19(1853), 372,6): un călăreţ în galop, cu mantie, avînd dedicaţia "Ἡρωι Μανιμάζω"⁴².



Fig. 9

Cu toate acestea, în lucrările de specialitate continuă, multă vreme, referirea numai la prima lectură a lui Tocilescu, cu o accentuare — e drept — a rezervei, pe care însă primul editor o făcea asupra ei⁴³. Abia în 1940, revizuirea cu atenție textul, dar fără a cunoaște, în mod evident, a doua lectură a lui Tocilescu, Ion I. Russu arată și el, de data aceasta cu mai bogate referințe⁴⁴, că singura lectură corectă a textului, nu poate fi decît "Ἡρωι Μανιμάζωι și că deci întreaga inscripție este de citit :

Εὐχὴν	"Ἡρωι Μανιμάζωι	
Διοσκούρι		δης
'Αρίστω		νος
ἀνέ θη,		κεν.

În felul acesta, epitetele date eroului thrac, în epigrafia tomitană, se înmulțesc cu unul, adăugîndu-se la cele destul de numeroase, cunoscute pînă acum⁴⁵, iar documentele epigrafice, în care este denumit Μανιμάζος se ridică la patru⁴⁶.

Interesul monumentului, de care ne ocupăm acum, databil, după scris și nume, cel puțin din secolul I e. n.⁴⁷, nu ni se pare a se opri însă aici. Ne gîndim la prezența, cel puțin tulburătoare, a uneia din formele cunoscutei scene a cavalerului thrac, alături, mai exact deasupra reprezentării unor corăbieri, în poziție de adorare, nu vedem către cine alteineva decît către eroul călăreț, din primul registru al monumentului, "Ἡρωος Μανιμάζος din inscripție. Aceasta însă sugerează, așa cum subliniam mai sus, sincretismul său cu Dioscurii, zei prin excelență protectori ai navigației, poate prin intermediul sincretismului cu Cybele sau, și mai bine, cu Cabirii

⁴² Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, I, 1902, p. 93, n. 2.

⁴³ Cf. G. Kazarow, *RE*, s.v. *Thrake (Religion)*, col. 482 : M... μαχος; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 231 : M[...]μαχος.

⁴⁴ Ion I. Russu, *Zeitschrift für Namenforschung*, Bd. XVI, Heft 2, Berlin, 1940, p. 157—158.

⁴⁵ Vezi mai sus, nota 37.

⁴⁶ *AEM*, VI, 1882, p. 18, nr. 38 (Tomis); *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 90 și urm., nr. 9 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, 1964, p. 154 și urm., nr. 9 (Tomis); G. Mihailov, în *IGB*, I, p. 75, nr. 77 (Odessos); *ibidem*, p. 75 și urm., nr. 78 (Odessos).

⁴⁷ Cf. Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale*, loc. cit., : „inscripție probabil anterioară epocii imperiale”.

sau Μέγας Θεός⁴⁸, ușurat, poate, în acest din urmă caz, de semnificația însăși a epitetului Μανιμάζος, adică „cel frumos și mare”, după părerea lui Tocilescu, îndeobște acceptată⁴⁹.

În sprijinul acestei interpretări se pot aduce și s-au și adus numeroase dovezi⁵⁰. Deosebit de semnificativ ni se pare însă, în această privință,



Fig. 10

textul uneia dintre inscripțiile din Odessos, unde este de asemenea menționat Ἡρώς Μανιμάζος, de data aceasta de un colegiu de pescari — θυνεῖται = θυννῖται⁵¹.

În sfârșit, ultima noutate, poate și cea mai importantă, adusă de noua dedicație tomitană în cinstea Dioscurilor, este atestarea, pentru prima dată la Tomis, a unui nou trib, Boreis, al doilea după terminologia obișnuită dintre așa-numitele triburi specifice milesiene, celălalt, tribul Oinopes,

⁴⁸ Cf. G. I. Kazarow, *RE*, Supplb., III, col. 1143—1144; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 229, 232.

⁴⁹ Cf. W. Tomaschek, *Die allen Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, II, 1, *Die Sprachreste: Glossen aller Art und Götternamen*, in *SBWien*, CXXX, 2, 1893, Wien, 1894, p. 58.

⁵⁰ Cf., între altele, G. Kazarow, in *RE*, Supplb. III, 1918, s.v. *Heros*, col. 1143—1144.

⁵¹ G. Mihailov, in *IGB*, I, p. 75, nr. 77 (cu pl. 28/77).

fiind deja atestat pînă acum, de două ori ⁵². Cu aceasta, totalul triburilor cunoscute, pînă acum, la Tomis, se ridică, la cinci ⁵³, mai rămînînd neatestat, din cele șase triburi ioniene, numai un singur trib, general ionian, tribul Geleontes ⁵⁴.

Aceasta înseamnă însă că foarte îndrăzneța noastră ipoteză — cum o numeam în studiul amplu, în care au fost strînse, citite și valorificate, pentru prima dată, toate documentele existente atunci privitoare la triburile tomitane ⁵⁵ — anume că s-ar putea ca, la Tomis, să fi existat, ca și la Athena și în alte părți, deși nu aceleași, numai patru triburi, este infirmată. *Aude sapere* s-a dovedit de data aceasta, mai puternic de cît *Aude ignorare*. Dar cine poate avea pretenția de a ține întotdeauna, cumpăna dreaptă între aceste două importante cerințe metodologice ale oricărei cercetări științifice?

În încheierea acestei scurte note, am vrea să mai punem în lumină încă un fapt, care nu ni se pare lipsit de interes. Așa cum subliniam mai sus, noua dedicație tomitană în cinstea Dioscurilor este pusă de un oarecare... OS fiu al lui Asclepiodoros, în numele și pentru tribul, atestat acum pentru prima oară, *Boreis*. La prima vedere, faptul nu pare a avea o semnificație deosebită, în afară de aceea generală, subliniată mai sus. Lucrurile ni se par a căpăta însă o altă înfățișare, dacă ținem seama că, în inscripția tomitană mai veche, citată deja ⁵⁶, Ἄπατοῦριος Εὐελπίστου τοῦ Ποσειδωνίου cinstea, în numele tot al unui trib, de data aceasta însă tribul Hopleites, pe zeii îndurători — θεοὺς ἐπηκόους, nume sub care sînt de văzut, așa cum arăta încă V. Pârvan, tot Dioscurii, în sincretism cu Cabirii și cavalerul thrac.

Aceasta înseamnă însă că, încă în stadiul actual de informare, cel puțin două din triburile tomitane, și în perioade de timp destul de depărtate cinstesc, în mod deosebit, divinitățile protectoare ale navigației, cum erau, în primul rînd, aici Dioscurii, spre deosebire, de pildă, de ceea ce se întîmpla la Histria, unde două triburi — Aigikoreis și Argadeis, de altfel singurele cunoscute pînă acum — se adresează, cu predilecție, cel puțin o vreme (epoca Severilor), unor divinități agrare — nymphele, în primul

⁵² Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 65 și urm., nr. IV; V. Barbu, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 553 și urm., nr. 1 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 41 și urm., nr. 1.

⁵³ În afară de cele două deja menționate: Argadeis, de două ori (Iorgu Stoian, *op. cit.*, p. 57, nr. I/1 și p. 57 și urm., nr. I/2); Aigikoreis, de patru ori (*ibidem*, p. 59 și urm., nr. II/1; p. 60, nr. II/2; p. 60 și urm., nr. II/3; p. 61 și urm., nr. II/4); Hopletes, de două ori (*ibidem*, p. 62 și urm., nr. III/1; p. 63 și urm., nr. III/2).

⁵⁴ Cf. Fr. Bilabel, *Die ionische Kolonisation. Untersuchungen über die Gründungen der Ionier, deren staatliche und kulturelle Organisation und Beziehungen zu den Mutterstädten*, Leipzig, 1920 (*Philologus*, Suppl. XIV, Heft 1), p. 123—124; *RE*, XXXIX Halbb., 1941, col. 994—1011, s.v. *Phyle* (Latte), în special col. 1000—1001 (3. *Die ionischen P.*).

⁵⁵ *Studii clasice*, III, 1961, p. 175 și urm. = *Tomitana*, p. 56 și urm. Mult mai numeroase decît se bănuia. I-a acestea adaugă totuși, poate și Gr. Tocilescu, în *AEM*, XI, 1887, p. 51, nr. 70, unde în r. 3, este poate de citit φ[άρχου ?].

⁵⁶ Mai sus, p. 521.

caz⁵⁷, Zeus Ombrimos, în cel de-al doilea⁵⁸. „Aceasta ne arată — așa cum s-a observat⁵⁹ — că cel puțin două triburi ale cetății trăiesc din exploatarea pământurilor, care constituie teritoriul rural al Histriei”.

Este, fără îndoială, concluzia de caracterul cel mai general ce se poate trage din analiza documentului, din atâtea puncte de vedere interesant, de care ne-am ocupat.

IORGU STOIAN

КУЛЬТ ДИОСКУРОВ И ПЛЕМЕНА ИЗ ТОМИСА

РЕЗЮМЕ

Среди предметов, опубликованных (В. Канараке и сотрудниками) в *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Бухарест, 1963, имеется фрагмент статуи, представляющей собой довольно неумелое изображение одного из Диоскуров, стоящего около своего коня; на передней стороне поста-мента высечена греческая надпись. Этот фрагмент был издан и кратко комментирован В. Барбу, который не дал ему полагающегося разъяс-нения и прежде всего по причине неполного прочтения надписи, кото-рая, согласно В. Барбу, выглядит следующим образом:

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας...]/ΛΗ Βορέων ΑΝΤ[.....]/ΟΣ Ασκληπιω[.....]

Однако более внимательное исследование постамента и текста — в сравнении с другими сходными документами из Томиса, а также учи-тывая первоначальные предполагаемые размеры постамента — поз-воляет автору дать, с достаточной уверенностью, следующее чтение:

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας τῆς πόλεως τῆ φυλῆ Βορέων ἀνέ[θηκεν.....]/. . .
ος Ασκληπιωδ[ώρου.....]

Таким образом, речь идет здесь о памятнике, посвященном Диос-курам, божеству, столь чтившемуся в Томисе, но на этот раз в новом образе (и не только в данном случае, а вообще) „основателей города” κτίσται τῆς πόλεως. Памятник был воздвигнут неким сыном Асклепио-дороса от имени и для племени, к которому он принадлежал, βορέϊς, причем это племя впервые отождествлено в Томисе. Не лишено интереса и должно быть подчеркнуто то обстоятельство, что еще одно племя здесь предпочитает чествовать божеств, покровителей мореплавания, как были Диоскуры в Томисе, в отличие, например, от положения в Истрии, где два ионийские племена (отождествленные до настоящего времени) прежде всего чтут сельскохозяйственных богов (Нимфы и бог Омбримос).

⁵⁷ Gr. Tocilescu, in *AEM*, XVII, 1894, p. 88. nr. 12 = Scarlat Iambrino, *Les tribus ioniennes d'Histria*, in *Istros*, I, 1934, fasc. I, p. 117.

⁵⁸ Scarlat Iambrino, *loc. cit.*, p. 118.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 119.

LE CULTE DES DIOSCURES ET LES TRIBUS TOMITAINES

RÉSUMÉ

Parmi les pièces publiées (par V. Canarache et collaborateurs) dans *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Bucarest, 1963, figure un fragment de statue représentant, assez gauchement d'ailleurs, l'un des Dioscures auprès de son cheval et ayant sur la face antérieure du socle une inscription grecque. Edité et sommairement commenté par V. Barbu il n'a cependant pas été, à notre avis, mis en valeur selon son dû, ne serait-ce qu' en raison de la lecture incomplète de l'inscription, qui d'après V. Barbu se lirait ainsi :

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας. . .]/ΛΗ Βορέων ANT[.]/ΟΕ Ἀσκληπίω [.]

Un examen plus poussée du monument et du texte, par comparaison aux autres documents similaires de Tomis, et compte tenu aussi de ses dimensions approximatives originaires, nous mène avec une certitude assez fondée à la lecture suivante :

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[τας τῆς πόλεως τῆ φυ/λῆ Βορέων ἀνέ[θηκεν.]/. . .
 Ασκληπιωδ[ώρου.]

C'est-à-dire qu'il s'agit d'une dédicace aux Dioscures, divinités fort en honneur à Tomis, mais cette-fois-ci sous une nouvelle hypostase (non seulement ici, mais partout en général), apposée pour les « fondateurs de la ville », κτίσται τῆς πόλεως, par un certain fils d'Asclepiodoros, en son nom et pour la tribu auquel il appartenait, Βορεῖς qui apparaît elle aussi attestée pour la première fois à Tomis. Et peut-être n'est-il point sans intérêt de souligner encore une autre tribu honorant à Tomis, avec prédilection les dieux protecteurs de la navigation, les Dioscures, à l'encontre, de ce qui se passait, par exemple, à Histria, où les deux tribus ionniennes connues jusqu'à présent réservaient leur adoration premièrement aux divinités agraires (les Nymphes et Zeus Ombrimos).